

Připomenutí zimy

Letošní zima sice svými teplotami zatím připomíná spíše jiná roční období, přesto jsme si mohli užívat i jejich typických projevů, k nimž patří mráz, led a sníh. Proto chci na počátku roku čtenářům jazykového koutku v Živě s využitím záznamů jazykové poradny Ústavu pro jazyk český (ÚJČ) připomenout výrazy spojené se zimním obdobím, které v posledních letech natolik vzbudily pozornost veřejnosti, že si dokonce „vysloužily“ i samostatné příspěvky v knize *Jsmo v češtině doma?* (Academia, Praha 2012) nebo v časopise *Naše řeč* vydávaném ÚJČ AV ČR, v. v. i.

Ledovka

Nejspíš si vzpomínáte na kalamitu na počátku prosince 2014 – tehdy se s ledem potýkala nejenom motorová vozidla, ale i tramvaje, které sice neklouzaly po vozovce, ale jimž bránily v provozu troleje pokryté krásnou a zároveň velmi zrádnou vrstvou ledu. Mimořádná situace přinesla zvýšenou frekvenci slova ledovka, což se odrazilo i v dotazech adresovaných jazykové poradně. Nebylo to poprvé, otázky týkající se výrazu ledovka přicházely v zimním období pravidelně již několik let předtím.

Někteří z tazatelů pochybovali, zda je ledovka vůbec české slovo. Jiní připomínali, že se tak v jejich dětství říkalo buď ledové kouli (která byla oproti sněhovým koulím velmi tvrdá, proto se na ni při koulování muselo dávat obzvlášť pozor), nebo tvrdým bílým bombónům s hnědou náplní (ledovky). Žádný jiný význam prý dříve slovo nemělo, pro vyjádření významu „zledovatělý povrch silnice“ se vždy užívalo jen slovo náledí. Taková tvrzení se však nezakládají na pravdě. Ledovka je (stejně jako náledí) zachycena už v Příručním slovníku jazyka českého (v dílu K–M, Státní nakladatelství ČAVU, Praha 1937–38) a rovněž v dalších výkladových slovnících češtiny: ve Slovníku spisovného jazyka českého (Nakladatelství CSAV, Praha 1960 až 1971; reedice Academia, Praha 1989) a Slovníku spisovné češtiny pro školu i veřejnost (Academia, Praha 1994 a 2014), v nichž je popsána takto: „průsvitný ledový povlak tvořící se za deště nebo za mlhy na předmětech, jejichž teplota je pod nulou; námraza; zledovatělý povrch; náledí“. V nejvšeobecnějším významu je tedy slovo ledovka možné považovat podle kontextu za synonymní s výrazy náledí (např. ve větě: řidiči, pozor na ledovku) nebo námraza (např. poškození lesů námrazou; jak si poradit s námrazou na autě).

Existuje však ještě další aspekt. Uvedená slova (ledovka, náledí, námraza) slouží rovněž jako odborné hydrometeorologické termíny a mají své jasně dané definice, na základě kterých se již řadu let užívají např. při předpovědích počasí a následně i v dopravním zpravodajství (např. Meteorologové varují před ledovkou, sněhovými jazyky a závějemi na celém území republiky.

Nebezpečí ledovky trvá. ČHMÚ v pátek vydal novou výstrahu před ledovkou.)

Na stránkách Českého hydrometeorologického ústavu lze zjistit, že:

- ledovka je souvislá, zpravidla homogenní průhledná ledová usazenina s hladkým povrchem, která se tvoří zmrzutím přechlazených kapiček mrholení nebo kapek deště na předmětech, o teplotě pod 0 °C;
- náledí je ledová vrstva pokrývající zemi, která vzniká, jestliže nepřechlazené dešťové kapky nebo kapky mrholení zmrznou na zemi nebo jestliže voda z roztátého sněhu znovu zmrzne;
- námraza se tvoří rychlým zmrzutím přechlazených kapiček mlhy nebo oblaků za spolupůsobení sublimace, a to při teplotách v rozmezí od -1 do -10 °C.

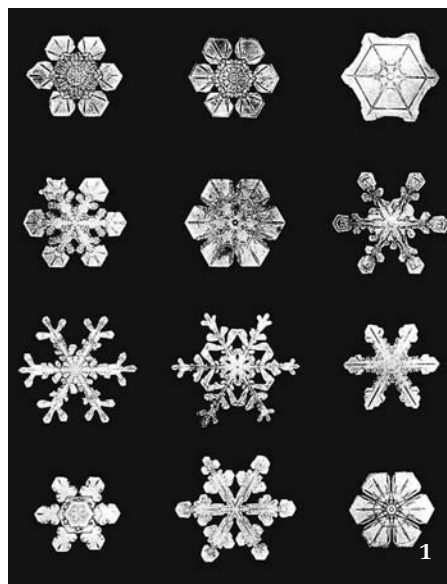
Robert Adam ve svém příspěvku v *Naší řeči* uvádí trojí rozdíl mezi ledovkou a náledím: a) způsob vzniku; b) fyzikální vlastnosti – ledovka je homogenní, souvislá a hladká, zatímco náledí tyto vlastnosti mít nemusí; c) místo vzniku – náledí se vytváří na (vodorovné) zemi, avšak ledovka se může vytvořit i na předmětech šikmých a svislých.

Doklady užití v běžných komunikačních situacích zatím svědčí o jednoznačné převaze výrazu náledí, ve zpravodajství je ledovka samozřejmostí. Z hlediska chodců i řidičů není podstatné, zda pohyb po zimních cestách zkomplikuje ledovka, či náledí, v obou případech je nutná opatrnost.

Ledové nápěchy

Dalším z výrazů, které si vyžádaly pozornost, jsou ledové nápěchy. Ty bychom naopak ve slovnících češtiny hledali marně, relativně skrovné jsou i příklady z tisku doložené v Českém národním korpusu; nejspíš i proto, že se na rozdíl od ledovky

1 Sněhové krystaly (1902). Snímky: W. Bentley (převzato z Wikimedia Commons v souladu s podmínkami použití)

s nápěchy nesetkáváme tak často. Ani pro nelingvisty není těžké určit, že podstatné jméno nápěch souvisí se slovesem napěchovat. Můžeme ho přiřadit k poměrně početné skupině dějových substantiv s předponou ná-, jako je např. náraz (od narazit), nános (nanosit), nálet, náklad, nátěr, náplň (všimněte si, že se v nich předpona dlouží, zatímco v základovém slovesu je s krátkým a).

Ledový nápěch je termín z oblasti vodohospodářské terminologie užívaný v souvislosti s vyhlásováním stupňů povodňové aktivity (např.: je třeba okamžitě likvidovat vzniklé nápěchy ledové tříště a nahromaděného ledu). V hydrologické literatuře je popsán jako nahromadění ledové kaše v korytě vodního toku, které významně zmenšuje průtočný profil a způsobuje vzduť vody. Nejčastějším místem vzniku nápěchu jsou jezové zdrže a konce vzduť nádrží. Nápěchy dosahují většinou délky několika kilometrů a významně vzdouvají vodu. Za určitých podmínek může hladina vystoupit na úroveň vyšší než za stoleté povodně. Nápěchy nemusejí být jen ledové, mohou se vytvořit i z odpadků ve vodních tocích, popř. z materiálu unášeného vodou při povodních. Vzhledem k rizikům, která při jejich tvorbě hrozí, má tento termín své pevné místo v povodňových plánech správy povodí řek i bezpečnostních pokynech obcí, měst, krajů apod.

Sněháňky

V posledním zastavení se vrátíme do období přelomu tisíciletí, kdy vzbudilo pozornost slovo sněháňky (s variantou sněhánky), které se v zimním období na nějaký čas stalo nedílnou součástí televizních předpovědí počasí. Z původního překnutí, v němž se z dvouslovného termínu sněhové přeháňky staly sněháňky, se stal záměr, protože jednoslovný výraz je úspornější a také oživil užívanou meteorologickou terminologii. Základem pro odvození podstatného jména přeháňka je nedokonavé sloveso přehánět, jehož předpona přena značuje krátké trvání děje, popř. jeho zběžné provedení. Přeháňka je krátce trávající srážka s proměnlivou intenzitou. Většinou jde o srážky dešťové, proto bývá v zimním období obvykle upřesnit, že můžeme očekávat srážky sněhové nebo smíšené. Odvozování ženských podstatných jmen příponou -ka je časté, hojně jsou zvláště odvozeniny od předponových sloves: objížďka, pojistka, přihlásit – přihláška, uzavírat – uzavěrka. Sloveso sněhánět v češtině nemáme, sněháňky/sněhánky vznikly nápodobou slova přeháňka. Totéž platí i pro dešťánky, příležitostně se objevují v neformálních textech (od září jsou dešťánky a sněháňky na denním pořádku). Sněháňky se sice jako meteorologický termín neprosadily, svou malou stopu v jazyce však zanechaly.

Pokud byste si o zmíněných slovech chtěli přečíst více, odkazuji na články v časopise *Naše řeč*: Robert Adam – *Ledovka* (2008, 5: 91), Anna Černá – *Nápěchy* (2003, 4: 86), Hana Konečná – *Sněháňky* (2000, 4: 83) nebo také na příspěvek Ludmily Uhlířové *Ledovka* v již zmiňované knize *Jsmo v češtině doma?*

Příjemné čtení a hlavně příjemně strávený zimní čas.